

profits of exports business between state, merchants and producers. But Središnja zadruga was never really founded, not only because of strong opposition in Serbia and food productive areas, but also because of actions that Democratic party took against it after the foundation of M. Vesnić's joint Radical-Democratic government in May. Democratic finance minister K. Stojanović was fond of free trade which would, under regime of export taxes and growth of prizes, produce more money for ill-balanced state budget. Problem of foreign trade, in which Središnja zadruga za snabdevanje i izvoz was one of main topics, together with misunderstandings of coalition partners on agrarian reform and provincial governments, led to a month long government crisis in July-August 1920. in which Središnja zadruga was abandoned and formally ordered for liquidation on August 2nd. By coalition agreement, free trade as the basic principle of decree of April 16th was kept, but also export taxes and quantitative export limitations as instruments of state intervention according to the decree of November 5th 1919.

Ненад Ђорђевић

UDK 791.43/.45(497.11)''1950''

Београдска кинематографска свакодневица 1950. године

АПСТРАКТ: Кроз анализу филмског материјала аутор се бави утицајем филма на свакодневни живот Београђана.

Првих послератних година своје слободно време Београђани су најрадије проводили у биоскопима. Репортер Политике истиче да је 1950. године 50.000 гледалаца дневно посећивало петнаест београдских и шест земунских биоскопа. Ако је тај податак тачан, онда је просечно 11,7% Београђана дневно одлазило на биоскопске представе. Судићи по гужвама и очајном изгледу београдских биоскопа, не треба сумњати у толику посећеност. Сем тога, оних 11,7% Београђана су били у групи срећника који су редовним или нередовним путем успели да набаве улазнице.

На питање колико је још Београђана пожелело да слободно време у току дана проведе у биоскопу, немогуће је одговорити, али се зна да је потражња била много већа од понуде. Гужве су биле огромне. Нарочито је посећеност била велика у зимским месецима када је сваки биоскоп приказивао четири до пет представа дневно.

Заинтересованих је било много, а биоскопа мало. То је био основни проблем који је проузроковао непријатности и злоупотребе. Тако су филмска и разна друга предузећа својим радницима унапред резервисала биоскопске улазнице. У биоскопу „Јадран“ је на тај начин дневно било блокирано 450 карата.¹ Наравно, било је и тапкареша. На крају, настајале су пред благајнама велике гужве, долазило је до свакодневних разбијања излога, а након представа остајали би прљави подови, ишарани зидови и поцепана седишта.²

Надлежни су, почевши од 1946. године, покушавали да реше те проблеме. У октобру 1946. издат је Правилник о кинематографији, који је стриктно прописивао правила рада биоскопа.³ До танчина је утврђен и изглед дворана, ходника, тоалета и чекаоница. На жалост, пред неизмерном реком људи тај правилник је остао само „мртво слово на папиру“. Једини је спас тражен у реновирању старих и подизању нових биоскопских сала.

¹ *Политика*, 5. новембар 1950, „Много више око биоскопа“.

² Исто.

³ Архив Југославије (даље: АЈ), Фонд Министарство рада Владе ФНРЈ, 46-8303, Правилник о кинематографији.

Још 1946. године утрошено је 3,000.000 динара (мада је планирано 8,000.000 динара) на реновирање порушене *Касине*. После реновирања биоскоп је требало да буде „стедиште свих оних који у филму гледају културну потребу, а не само забаву”, и то по угледу на совјетске биоскопе.⁴ Можда баш зато што је грађан по совјетском узору, тај биоскоп није до краја реновиран. О судбини старијих некористишћених биоскопа у Политици је писао Н. Гостовић. Наиме, предратни биоскопи *Сава* и *Зеленгора* били су претворени у магацине, Палас је био преуређен у позориште лутака, а у Триглаву су се одржавале конференције.⁵ Сазнајемо да је предратни *Корзо* био претворен у мензу спортског друштва *БСК*.⁶

На страницама штампе апеловало се на отварање нових биоскопа. И заиста, 1950. године отворен је биоскоп *Браћа Стамјеновић*.⁷ Но, то је била слаба утеха ако се има у виду да су биоскопи често бивали реновиран и привремено затварани. Сењак је радио само три до четири дана у недељи, а *Башића Београд* је била отворена само у летњим месецима. Редовни су били само премијерни биоскопи, којих је било седам: *Београд*, *Козара*, *Звезда*, *20. октобар*, *Славија*, *Јадран* и током лета *Башића Београд*.

Премијерни биоскопи су ретко мењали репертоар. Јадран је за годину дана променио само осам филмских наслова, док је *Душановац* са педесет промењених филмова 1950. био својеврсни рекордер. Премијерни биоскопи су приказивали највеће филмске хитове, најчешће америчке и западноевропске продукције. Још једна одлика премијерних биоскопа била је та што су се налазили на потезу од Славије до Трга Републике. У ширем центру и периферији, налазила су се само два биоскопа на Карабурми и по један на Црвеном Крсту, Душановцу и Сењаку.⁸ Маса свега је зато била принуђена да свакодневно са периферије путује у центар, што је изазивало додатне потешкоће у саобраћају.

Занимања за филмске представе изазвала је и појаву разних филмских часописа и билтена. Дневни листови су били пуни филмских извештаја и критика. На крају, споменимо да је држава и те како профитирала од филмске индустрије. Бруто-приход остварен приказивањем филмова у ФНРЈ износио је око 580.000.000 динара годишње.⁹

Филм и политика

Велико интересовање људи за филм била је главобоља не само за градске власти, већ и за државни врх који је након сукоба са Информбироом 1948. године морао да преусмери целу културну политику земље. Још у време блиских односа са СССР-ом, државни апарат је био свестан колико филм може да утиче на грађане који су масовно хрлили пред биоскопска платна. Држава је имала монопол на

⁴ АЈ Фонд Председништво Владе ФНРЈ, 41-557, Извештај, 4. новембар 1946

⁵ *Политика*, 5. новембар 1950, исто.

⁶ *Политика*, 18. август 1950, исто.

⁷ Почео је са радом 12. јула 1950.

⁸ Земун је са својих шест биоскопа представљао биоскопску целину, па стога није обухваћен овим радом.

⁹ АЈ Фонд Привредни савет Владе ФНРЈ, 72-188, Привредни савет – Секретаријат за цене, 7. април 1950.

набавку, увоз и дистрибуцију филма.¹⁰ Совјетски филм је био најчешћи на репертоарима, а посете биоскопима биле су организоване.¹¹ Совјетски културни утицаји прожимали су позориште, школство, издаваштво, новинарство и науку.¹²

Раскид односа Југославије и СССР-а није одмах утицао на драстично опадање културних утицаја Москве. Совјетски културни утицаји су 1948. године још били снажни, а западна култура проглашавана је антихуманом и декадентном.¹³ До коначног прелома дошло је у децембру 1949. године, на Трећем пленуму ЦК КПЈ, када је одлучено да се одбаци социјалистички реализам у стваралаштву и школству и да се успостави живља сарадња са светом.¹⁴ Већ наредне године културни живот је добио сасвим другу димензију.

Табела 1 показује број увезених филмова у Југославију у периоду од 1948. до 1951. године.

Табела 1) Увезени филмови у периоду 1948 – 1951

година	САД	СССР	Енглеска	остали
1948.	1	97	3	21
1949.	19	58	8	23
1950.	33	0	11	8
1951.	24	0	16	24

Извор: Културно-уметничка делатност, радио-дифузија, кинематографија и штампа у ФНРЈ, резултат пописа 31. 12. 1951., Београд 1952, стр. 42.

Процес потискивања совјетских филмова који је отпочео 1949. наставио се и 1950. године. Те године није откупљен ниједан совјетски филм, али биоскопи су приказивали раније увезене совјетске филмове. Упоредо је растао број откупљених, и у биоскопима приказиваних, америчких и западноевропских филмова, од којих су енглески били најпопуларнији. Табела 2 показује у почетку постепено, па све наглије потискивање совјетског филма са биоскопских екрана Београда, као и упоредни пораст интересовања за амерички и западноевропски филм.¹⁵ Табела која је подељена на шест двомесечја показује колики је био процентуални удео филмова појединих земаља у односу на целокупни биоскопски репертоар Београда за 1950. годину.

¹⁰ Љубодраг Димић, „Совјетски културни утицаји у Србији 1945-1950”, у: *Југословенски историјски часопис* 1-2, Београд 1987, 165.

¹¹ Исто, 167.

¹² Исто, 170.

¹³ Исто, 171.

¹⁴ Исто.

¹⁵ У свим статистикама, па и у овој, користили смо репертоаре следећих београдских биоскопа: *Београд*, *Јадран*, *20. октобар*, *Козара*, *Славија*, *Башића Београд*, *Звезда*, *Космај*, *Косово*, *Дрина*, *Душановац*, *Авала*, *Балкан*, *Браћа Стамјеновића* (укупно 14 биоскопа). Из статистике смо избацили биоскоп Сењак, који је имао крајње нередован репертоар.

Табела 2) Процентуални удео филмских пројекција

породило	Ј – Ф	М – А	М – Ј	Ј – А	С – О	Н – Д
САД	34,43%	36,73%	23,08%	28,77%	33,87%	44,83%
СССР	32,79%	24,49%	20,00%	9,59%	8,06%	12,07%
ФНРЈ	8,20%	8,16%	6,15%	9,59%	17,74%	6,90%
Енглеска						
остали	16,38%	14,29%	36,92%	31,50%	22,50%	22,50%
	15,50%					

Извор: Политика, 1950, Дневни београдски филмски репертоари.

У јануару и фебруару 1950. године приказивао се готово исти број совјетских и америчких филмова. Од тада се број совјетских филмова константно смањивао, достигавши минималну тачку у септембру и октобру, када је од укупно 62 приказана филма било само 5 совјетских (8,06%).

С друге стране, горња граница америчких филмова достигнута је у новембру-децембру, када је од 58 приказаних филмова било 26 из Сједињених Држава (44,83%).

Уједначено је било приказивање југословенских филмова, а у односу на јануар-фебруар приметна је, током године, и повећање броја приказаних енгл. филмова. Табела 3 показује број приказаних америчких, енглеских, совјетских и југословенских филмова у свим београдским биоскопима.

Табела 3) Филмови у београдским биоскопима према пореклу

биоскоп	амер. филм	енгл. филм	совј. филм	домаћи филм	остали филмови	укупно
Козара	5	2	1	1	1	10
Башта Београд*	1	1	0	2	1	5
Београд	3	2	0	3	2	10
Јадран	4	3	0	0	1	8
Звезда	1	4	1	0	4	10
20. Октобар	8	1	0	0	1	10
Славија	2	2	2	0	6	12
Космај	9	5	15	4	10	43
Косово	9	7	9	2	8	35
Дрина	10	4	6	4	6	30
Бр. Стаменковић*	7	7	1	3	3	21
Душановац	17	6	11	4	12	50
Авала	19	7	5	4	7	42
Балкан	15	3	13	1	6	38

* Башта Београд радила је само за време лета, а биоскоп Браћа Стаменковић отворен је 12. јула 1950. године.

Извор: Политика, 1950, дневни београдски филмски репертоари.

Иза табеле се види да је првих седам премијерних биоскопа готово у потпуности игнорисало совјетске филмове. У њима су најчешће приказивана

америчка и енглеска филмска остварења. Совјетски филмови приказивани су у другоразредним биоскопима. Совјетских филмова је било прилично. У току године остварене су укупно 64 совјетске филмске пројекције (била су чак 42 различита филма). Али њихов утицај, ако занемаримо квантитет, био је мали, пошто се обично нису репризирали, нити дуго давали у биоскопима. Обично би већ после неколико дана бивали скидани са репертоара.

Најпопуларнији филм совјетске производње био је „Константин Заслонов“, који се у четири биоскопа, приказивао укупно 32 дана. По популарности је далеко заостајао за многим америчким, западноевропским, па и југословенским филмовима. Табела 4 показује десет најпопуларнијих филмова у Београду 1950. године.

Табела 4) Најпопуларнији филмови у Београду

филм	држава	бр. биоскопа у којима је приказиван	бр. дана на репертоару
Песма мртвих љубавника	Енглеска	4	113
Алибаба	САД	5	111
Бланш Фјурри	Енглеска	2	95
Мочвара	САД	5	92
Лице једне жене	САД	5	88
Тарзан тријумфује	САД	6	87
Незаборавна песма	САД	4	86
Црвени цвет	Југославија	3	85
Катица за све	Немачка	4	83
Тарзан у Њујорку	САД	2	77

Извор: Политика, 1950, дневни београдски филмски репертоари.

По популарности, достојни такмаци америчким филмовима били су енглески филмови, што се најпре може објаснити напретком енглеске кинематографије, од које је Југославија откупила неколико сјајних филмова. Ипак, најпопуларнији филмови били су о Тарзану. „Тарзан тријумфује“, „Тарзан у Њујорку“ и „Тарзаново изгубљено благо“ приказивани су укупно 178 дана у београдским биоскопима.

Сукоб Југославије са Информбироом је изазвао велики културни преокрет у Југославији. Београђани су први пут након рата имали прилике да се често сусрећу са остварењима западне културе и уметности. Тај нови духовни полет уочљив је у свим гранама културне делатности, при чему кинематографија није представљала изузетак. Ипак, иако смањени, совјетски културни утицаји су 1950. године још били видљиви. Не може се рећи да је Југославија отворила врата западним утицајима, можда их је само одшкринула. Југословенски политички врх није желео да ризикује нити да било шта препусти случају. Западни утицаји су најпре били цензурисани, па оштро критиковани, а како је јавност на њих реаговала питање је о коме штампа углавном ћути. Око 13.200.000 гледалаца је 1950. године видело америчке или западноевропске филмове у Србији.¹⁶ Становници Југославије, Србије и Београда очигледно су са задовољством прихватили западни филм.

¹⁶ Љ. Димић, нав. дело, 167 (табела). Табела је подељена на број гледалца домаћих, совјетских и осталих филмова, а „осталих“ филмова, осим западних, 1950. готово да није било. Према томе, број од око 13.200.000 који се налазио у рубрици „остали“ означава број гледалаца америчких и западноевропских филмова.

Критика и цензура

У четрнаест београдских биоскопа дневно је у просеку приказивано 4,32 америчка, 2,3 енглеска и 1,46 совјетских филмова. Највећи број људи који је кретао са периферије у центар стрпљиво чекао у реду или се гурао пред благајнама и у гужви ломио стакла, желео је да погледа неки амерички или западноевропски филм. Али филмови најчешће нису били актуелни. „Вечна Ева” (1943), „Плинско светло” (1946), „Грађанин Кејн” (1941), „Лице једне жене” (1941), „Бал на води” (1944), „Мистер Смит у Сенату” (1938), су класици које је београдска публика имала прилике да види тек 1950. године. Други филм по популарности у Београду „Алибаба”, снимљен је 1944. године, а филмови о Тарзану били су из 1941, 1942. и 1943. године. Ипак, било је изузетака. Најгледанији филм у Београду, „Песма мртвих љубавника”, из 1948. године био је скоро актуелан.

Узроке толиком кашњењу, треба тражити пре свега у томе што се југословенско тржиште тек 1949. године, услед сукоба са Информбироом, више отворило за западни филм. Али пре него што би се неки западни филм појавио пред очима гледалаца, морао је да прође анализу Цензорне комисије.¹⁷ Многи филмови су били забрањени. Комисија је радила сваког дана и од 3. јануара 1949. године до 1. јуна 1950, прегледала је 633 филма, од којих је 110 забранила (17,3% прегледаних филмова је забрањено). Табела 5 представља списак забрањених филмова. И у забранама предњаче амерички филмови.

Табела 5) Цензурисани филмови

држава-продуцент	бр. забрањених филмова
САД	48
Енглеска	21
Француска	11
Немачка	9
Аустрија	8
Италија	5
Југославија	4
СССР	2
Шведска	2

Извор: Архив Југославије, Фонд Савезна комисија за преглед филмова 5-12; 6-16, књ. 4 и књ. 8, 1. јануар 1949 – 1. јун 1950.

Многи познати филмови, међу којима је било и неколико класика, били су забрањени: „Квартет”, „Калкута”, „Зоро” како се наводи, „због очигледног разлога”, „Људска комедија”, јер је „реакционаран до зла бога” и најзад „Казабланка” који је без образложења забрањен 3. маја 1949.¹⁸ „Грађанин Кејн” је дозвољен одлуком друге комисије, пошто га је претходна комисија забранила. Првобитно су такође забрањени један филм о Тарзану (не зна се који) због тога

¹⁷ Председник Цензорне комисије био је В. Рибникар, а чланови су, између осталих, били В. Дедијер, П. Крижанић, М. Виторовић, М. Богдановић, М. Логар, С. Бабовић, Т. Младеновић, Ј. Поповић, О. Давичо и Д. Тимотијевић.

¹⁸ АЈ Фонд Савезна комисија за преглед филмова, 5-12, 6-16, књ. 4 и књ. 8, 1. јануар 1949. - 1. јун 1950.

што је имао лоше васпитно дејство и „Ноћ у Казабланци”, али су каснијим одлукама ти филмови одобрени.¹⁹

Након цензуре филм је морао да преброди још једну препреку – филмску критику. Многи филмски критичари, попут Димитрија Ђуровића који је критике објављивао у Политици, према америчким филмовима нису имали много разумевања. Димитрије Ђуровић није био попустљив. Комедији „Лепотица из Њу Орлеанса” замерио је што „у салону увесељава крупније и ситније милијардере”²⁰, филму „Хумореска” замерио је што се у њему мало види друштвено стање у Америци²¹, а „Балу на води” што нема „везе са овим светом и овоземаљским живим душама”.²² „Вечна Ева” није довољно реалистичан филм²³, а „Песма љубави” не говори о социјалним проблемима.²⁴ Можда је најбољу критику међу америчким филмовима добио „Седми крст”, који је приказивао живот ратних заробљеника.²⁵

Било је и умесних критика, али пре свега упадљиво је да су амерички и неки западноевропски филмови критиковани због онога што нису показивали по мишљењу критичара друштвену структуру и живот социјално најугроженијих слојева. Баш тим темама су се бавили италијански филмови неореалистичког правца, па су према њима југословенски филмски критичари били благонаклони. Веганов филм „Сунце још сија”, Роселинијев „Рим, отворен град”, као и Де Сикини „Крадљивци бицикала” оцењени су као врхунска филмска остварења.²⁶

У табели 5 може се уочити да су само два совјетска филма забрањена. Кроз руке Цензорне комисије 1949. године прошло је 39 совјетских филмова, а 1950. није прошао ниједан, пошто те године совјетски филмови уопште нису откупљивани. Совјетска филмска остварења, тако рећи нису била забрањивана, али су у штампи пропраћена изузетно лошим коментарима или, што је још горе, ћутањем. Лист Политика је напросто бојкотовао совјетски филм. Ипак, није се одбацивало целокупно совјетско филмско стваралаштво. Неретка су била мишљења да је „до појаве ревизионизма” совјетски филм имао водеће место у свету.²⁷ Врхунским совјетским режисерима замерано је што су баш 1948. године направили серију лоших филмова.²⁸ Изгледало је као да су совјетски режисери одједном, након совјетског сукоба са Југославијом, почели да снимају лоше филмове.

Филм је била до крајњих граница исполитизована уметност и забава. Људе су у биоскопе привлачила врхунска филмска остварења, махом снимана четрдесетих година, а државна власт, која је након Трећег пленума ЦК СКЈ, кренула путем живље сарадње са западним светом, будно је пазила да се културни утицаји

¹⁹ Исто.

²⁰ *Политика*, 5. октобар 1950 „Лепотица из Њу Орлеанса”.

²¹ *Политика*, 19. новембар 1950, „Хумореска”.

²² *Политика*, 31. децембар 1950, „Бал на води”.

²³ *Политика*, 14. мај 1950, „Вечна Ева”.

²⁴ *Политика*, 13. јун 1950, Кетрин Хепберн у филму...

²⁵ *Политика*, 26. мај 1950, „Седми крст”.

²⁶ *Политика*, 12. фебруар 1950, „Крађа бицикла”.

²⁷ *Филм*, април 1950, „Ахил у колору”.

²⁸ *Филм*, мај 1950, „Истина о једној легенди.”

са Запада не отму контроли. Градске власти које су биле одговорне за све недаће што су сналазиле гледаоце, по свему судећи, нису биле подједнако ажурне као државна власт.

Summary

Nenad Đorđević

Cinema everyday life in Belgrade 1950

Analyzing the work of Belgrade cinemas, movie making companies and the choice of films, the author portrays the most influential segment of mass entertainment in the post war period. The choice of films shows sudden growth of import of films from the West to the disadvantage of Soviet films. Growth of interest for domestic production is also noticeable. As part of the ideological mechanism the censorship as well as reviews in the guided press exerted great influence on making of the cinema repertoire. Statistical data concerning visits to the cinema and visits to some films in particular help us make conclusions about changes of interest and taste and accordingly the influence of film on everyday life.

БАШТИНЕ HERITAGES

Тајијана Субојин-Голубовић

Иван Пересветов и његова Велика посланица цару Ивану IV Васиљевићу

Белешка о писцу

Иван Семјонович Пересветов, судећи по руском језику (са примесама полонизама) који пише, потиче из западних руских земаља (оних делова Литве које су освојили литвански феудалци). Нема сумње да потиче из добростојеће племићке породице. Судећи према подацима који се могу напобирчити у његовим текстовима, Пересветов је био професионални војник (плаћеник) и није био сиромашан (опремао је 6 – 7 коња за ратне потребе). Сви саопштени ауто-биографски подаци односе се на другу четвртину XVI века. После Мохачке битке (1526) појавила су се два претендента на мађарску круну: трансилванијски војвода Јан Запоља и краљ Фердинанд I Чешки (ожењен сестром Владислава Јагелонца). Пољски краљ Сигизмунд I званично је био неутралан, али је тајно подржавао Фердинанда. Пољска шљахта (ситно племство) подржавала је Запољу. У то време Пересветов се, заједно са литванским одредом професионалних војника, налази у Запољиној служби. Турска је подржавала Запољу, па изгледа да се управо у то време Пересветов упознао са турским политичким уређењем и војном организацијом. Могуће је да му се тада родила мисао да употреби Мехмеда Освајача за приказивање лика савршеног владара. Затим је прешао на службу краљу Фердинанду. Не може се тачно утврдити када је Пересветов провео пет месеци код молдавског војводе Петра Рареша; узима се да је то било између 1532. и 1535. године. Поуздано је утврђено да је Пересветов стигао у Русију из Литве 1537/1538. године. Већ од краја XV века запажа се тежња руских земаља да се ослободе литванске доминације и присаједине Русији: почетком XVI века то су учиниле черниговско-северске земље, 1514. Смоленск; у исто време учвршћују се културне и економске везе Русије са украјинским и белоруским земаљама. Нема сумње да је Пересветова водила жеља да живи и делује у Русији. Последњи сачувани податак о Пересветову је из 1562. године, а сачуван је у царском архиву, и тиче се, судећи по